

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/25>**Бойчук Д.С.**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Водолаженко Є.І.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Мацакова Г.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВИ ВИПАДКИ ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ ДРУГОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Актуальність цієї статті полягає в тому, що внаслідок розвитку медицини та біології, технічного прогресу, який почався ще в середині ХХ століття і триває донині, у людини виникли нові права, які потребують належного нормативного регулювання. У науковій літературі є думка, що такі права належать до «четвертого покоління» прав людини, які є відносно новими та перебувають на стадії активного розвитку та обговорення і пов'язані, зокрема, зі здійсненням абортів та евтаназії.

Автори акцентують увагу на тому, що наразі немає єдиного підходу в країнах-учасницях Ради Європи до вирішення проблемних питань, пов'язаних зі штучним перериванням вагітності та евтаназією. А саме триває дискусія щодо визначення моменту початку права на життя. Залежно від відповіді на це питання законодавство країн або забороняє аборти, або надає можливість жінці самостійно вирішувати таку проблему. Також є актуальним питання: чи включає право на життя право на смерть та чи може фізична особа відмовитися у такому разі від права на життя? У зв'язку з відсутністю уніфікованого законодавства до Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) як органу міжнародного судочинства у сфері прав людини почали надходити справи, під час розгляду яких він виявив неоднозначність підходу до вирішення окремих аспектів права на життя.

З метою з'ясування позиції Європейського суду з тематики цього дослідження автори детально проаналізували законодавство держав-членів Ради Європи та практику вирішення особливих випадків застосування статті другої Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) Європейським судом.

У результаті дослідження було визначено конкретну позицію Суду, яка певним чином узагальнює практику вирішення спорів щодо проблемних питань статті другої Конвенції.

Ключові слова: аборт, евтаназія, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, право на життя.

Постановка проблеми. Право на життя – це основне фундаментальне право, яке є природним, оскільки держава не дарує, не встановлює право на життя, а лише гарантує його реалізацію, захищає його шляхом прийняття на себе позитивних та негативних зобов'язань.

Таким чином, право на життя виникає з моменту його початку та походить від самої природи людини. Але основна проблема полягає в тому,

що різні країни по-різному тлумачать поняття «початок життя», пов'язуючи його з моментом зачаття, досягненням плодом певного віку, початком серцебиття, безпосередньо народження або ж іншими ознаками. Також є дискусія щодо питання, чи включає право на життя право на смерть (чи його доречно визнавати як окреме право?) та чи може особа відмовитися від права на життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість сучасних молодих науковців присвятила свої праці проблематиці права на життя. Наприклад, такі як К. Басовська, В. Кожан, Г. Конь, О. Мірошниченко, Б. Островська, І. Семенов, О. Сердюк, А. Федорова, І. Яковюк та інші. Разом із тим зміст правових елементів права на життя та практика його захисту є динамічними, багато проблем залишаються досі не вирішеними. Зокрема, ми б хотіли більш детально розглянути такі аспекти права на життя, як аборт та евтаназія, у контексті Конвенції.

Постановка завдання. Основною метою статті є визначення позиції Європейського суду щодо окремих елементів права на життя, а саме аборт та евтаназії, шляхом аналізу практики Європейського суду щодо застосування положень Конвенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах-учасницях Ради Європи відсутній так званий «європейський консенсус» щодо вирішення деяких важливих питань, які стосуються права на життя. Зокрема, у законодавстві країн є три різні підходи до регулювання питань штучного переривання вагітності.

Перший підхід – «найліберальніше» законодавство, яке дозволяє «аборт на прохання» (на території СНД і Балтії, у колишніх югославських республіках, більшості країн Європи) [1, с. 104].

Наприклад, у Білорусії перервати вагітність без пояснення причин можна в термін до 12 тижнів. На більш пізніх термінах (від 12 до 22 тижнів) дозволений аборт за медичними або соціальними показаннями. Таким же чином питання переривання вагітності регулюється у Бельгії, Данії, Німеччині, Норвегії, Україні [1, с. 104].

Другий підхід – «досить вільне» законодавство, яке дозволяє аборт за численними медичними і соціальними показаннями (Угорщина, Ісландія, Кіпр, Люксембург, Фінляндія) [1, с. 104]. У Фінляндії аборти за соціальними показниками дозволені тільки до 12 тижнів, а на більш пізніх термінах – тільки у разі загрози життю і здоров'ю матері або у разі серйозних аномалій плоду. «Соціальні» аборти дозволені також в Угорщині, Ісландії, Люксембурзі [2, с. 736].

Третій – «досить суворе» законодавство, яке дозволяє аборт лише за деяких виключних обставин: коли є загроза фізичному або психічному здоров'ю жінки, випадки згвалтування, інцесту (Польща, Велика Британія) [1, с. 104]. Так, у Польщі аборти дозволені тільки у разі загрози

життю і здоров'ю жінки незалежно від терміну вагітності [2, с. 736].

Отже, у зв'язку з відсутністю уніфікованого законодавства з цього питання Європейський суд під час розгляду справ, пов'язаних зі штучним перериванням вагітності, виходить не з положень національного законодавства країн-членів, а з тлумачення норм самої Конвенції.

Але у статті 2 Конвенції відсутнє визначення моменту виникнення права на життя, зокрема не сформульовано поняття «кожний» та «життя».

На думку Європейської комісії з прав людини (далі – Комісія), «обмеження, які передбачені як другим реченням частини 1, так і частини 2, за своєю природою є такими, що стосуються лише народжених осіб і не можуть застосовуватися щодо дитини, яка лише має народитися» [3, с. 80].

Тобто у контексті звуженого тлумачення норм Конвенції Європейським судом може бути зроблено висновок про відсутність порушення статті Конвенції, хоча водночас може мати місце порушення цього права (державою).

Але щоб більш детально розібратися у такому питанні, необхідно проаналізувати практику Європейського суду.

На жаль, судова практика з питань штучного переривання вагітності стосується невеликої кількості справ та характеризується обережним підходом Європейського суду до вирішення цієї проблеми.

Однією із перших справ, яка стосувалася права на аборт, була справа «Патон проти Сполученого Королівства». Позивач стверджував, що законодавство Англії та Уельсу порушує статтю 2 Конвенції у тому, що взагалі дозволяє проведення абортів і/або позбавляє ембріона будь-яких законних прав; що воно позбавляє батька ембріона права заперечувати проти планового абортів, права давати поради щодо запланованого абортів, права на звернення до суду із заявою про накладення заборони на проведення абортів та інших прав.

Комісія наголосила, що вона не визнає абсолютного «права на життя» плоду, обґрунтовуючи це таким чином: «життя» плоду тісно пов'язане з життям вагітної жінки і не може тлумачитися окремо від нього. Якщо б стаття 2 охоплювала плід і якщо б його захист відповідно до цієї статті, за відсутності будь-яких обмежень, вважався абсолютним, то аборт вважався б забороненим, навіть якщо продовження вагітності становить серйозну загрозу для життя вагітної жінки. Це означало б, що «ненароджене

життя плоду вважали б більш важливим і цінним за життя вагітної жінки». Таким чином, «право на життя» людини, яка вже народилася, стало б об'єктом не лише обмежень, указаних у пункті 8, а й інших подальших чітких обмежень [4, с. 91].

Отже, визнання абсолютного «права на життя» суперечило б самій меті Конвенції і порушувало б права вагітної жінки.

Що стосується основної скарги, то Комісія також зазначила, що вагітність дружини заявника було перервано згідно з її бажанням і з метою відвернути загрозу заподіяння шкоди її фізичному чи психічному здоров'ю. Тому Комісія визнала, що це рішення хоча саме по собі суперечило праву позивача на повагу до його сімейного життя, але було виправданим відповідно до пункту 2 статті 8 як таке, що є необхідним для захисту іншої людини. А також відповідно до британського законодавства переривання вагітності на десятому тижні за медичними або соціальними показниками не є порушенням закону [4, с. 92].

Майже через 10 років у справі «Н. проти Норвегії» від 19 травня 1992 року спір стосувався проведення абортів із соціальних причин на чотирнадцятому тижні вагітності. Заявник стверджував, що він домовився з жінкою, з якою не перебував у шлюбі, що вона не буде робити аборт, але вона все ж таки вирішила це зробити. Комісія вирішила, що порушення статті 2 не було, зокрема зазначила, що в такому делікатному питанні держави повинні мати певну свободу вибору [5, с. 85].

Питання права на життя відобразилося в позиції Європейського суду у справі «Во проти Франції» від 8 липня 2004 року. Пані Во, громадянка Франції, перебуваючи на шостому місяці вагітності, була помилково прийнята за іншу пацієнтку, що перебувала в лікарні для операції. Так, у результаті помилки лікаря вагітність заявниці не могла тривати за медичними показниками, та зародок віком 20–21 тиждень врятувати не вдалося. Заявниця наполягала на порушенні низки її прав, у тому числі права на життя з боку співробітників госпіталю. Але лікар, дії якого призвели до переривання вагітності, був виправданий на тій підставі, що утробний плід, який не є людською істотою, не підпадає під захист кримінального права [5, с. 84].

У рішенні у цій справі Суд підтримав позиції Комісії та зазначив, що не може дати відповіді на питання, з якого моменту починається право на життя, і змушений залишити його на вирішення національним судам.

Аналізуючи практику Європейського суду, складно не помітити, що право на життя плоду в контексті статті 2 тісно переплітається з правом на приватність, гарантованим статтею 8 Конвенції, яка обмежує право на життя ненародженої дитини. Однак очевидним є те, що життя є найважливішою цінністю, тому Європейський суд визначив необхідність урахування оцінки балансу інтересів під час вирішення справи щодо ненародженої дитини [6, с. 172].

Виходячи з розглянутої практики Комісії та Суду, можна зробити висновок, що аборт не визнається порушенням права людини на життя. Загальна практика розгляду Судом спорів щодо моменту початку правової охорони життя зводиться до концепції виникнення права на життя саме з моменту народження.

Окремо слід проаналізувати практику Європейського суду щодо не менш важливого особливого випадку застосування ст. 2 Конвенції – права на евтаназію.

У практиці ЄСПЛ нема чіткої позиції і щодо моменту закінчення життя. У відповідних рішеннях ця проблема тісно пов'язана з евтаназією. В юридичній енциклопедії евтаназія визначається як «навмисне позбавлення життя невиліковно хворої людини з метою припинення її страждань» [7, с. 318]. В Основах законодавства України про охорону здоров'я (ст. 52) передбачено, що медичні працівники зобов'язані надавати медичну допомогу у повному обсязі хворому, який перебуває в критичному для життя стані. Активні заходи щодо підтримання життя хворого припиняються в тому разі, коли стан людини визначається як незворотна смерть. Медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії [8].

Питання евтаназії є напрочуд гострим і дискусійним через медичний та морально-етичний аспекти, у багатьох розвинених країнах світу воно досі породжує правові колізії, неоднозначність судової практики тощо. Окремо слід наголосити на формах евтаназії – активній та пасивній. Перша полягає у медичному втручанні, тобто супроводжується введенням певних засобів для швидкого та безболісного переривання життя, остання – у «бездіяльності» – припиненні надання медичної допомоги. Такі країни, як Франція, Голландія та Швейцарія, легалізували пасивну евтаназію.

ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці фактично визнав право людини на пасивну евтаназію. Зокрема, як зазначає Г.І. Конь, «у разі активної форми евтаназії дії медичного працівника

кваліфікуються *prima facie* як порушення ст. 2 Конвенції, а у разі припинення лікування на прохання пацієнта (пасивна форма еутаназії) Європейська Комісія встановила, що такі дії ст. 2 Конвенції не заборонені... проте не можна тлумачити ст. 2 Конвенції як таку, що дає людям право на смерть» [11, с. 81, 82].

Слід зазначити, що у контексті права добровільного позбавлення життя (спроба активної еутаназії) яскравим прикладом є справа «Прітті проти Сполученого Королівства».

Відповідно до обставин справи у липні 2001 року адвокат підданої Великобританії Дайєн Прітті, яка страждала невиліковним та смертельним захворюванням рухових нейронів, звернувся до Директора публічних переслідувань «з проханням дати зобов'язання не піддавати чоловіка заявниці судовому переслідуванню у разі, якщо останній надасть їй допомогу в здійсненні самогубства». Отримавши відмову, заявниця звернулася із заявою про перегляд рішення в судовому порядку. Рішенням Високого суду заявлене клопотання було відхилено, а подане апеляційне заперечення не було враховано Палатою лордів. Заявниця звернулася до Європейського суду з прав людини зі скаргою на порушення статті 2 (право на життя), статті 3 (захист від катувань та жорстокого поводження), статті 8 (право на свободу думки і переконань) та статті 14 (захист від дискримінації за будь-яких підстав) Конвенції з боку Великобританії. У своїй заяві Претті зазначила, що стаття 2 захищає не тільки право на життя, але й право обирати: продовжувати життя чи ні, а також «захищає право померти, щоб уникнути нестерпних страждань та приниження». Однак у рішенні Судом було зазначено, що «Суд не схильний вважати, що «право на життя», гарантоване статтею 2 Конвенції, може бути інтерпретовано в негативній формі <...> так само як воно не може створити право на самовизначення в сенсі надання особі права на вибір смерті замість життя» [9].

Беручи до уваги той факт, що право на життя у розумінні Конвенції не є абсолютним, це не означає, що є допустимим позбавлення життя «на власний розсуд». Потрібно усвідомлювати, що ст. 2 ЄКПЛ також не поширюється на випадки, пов'язані з якістю життя. Більше того, Європейський суд неодноразово наголошував стосовно зобов'язання держави щодо захисту права на життя.

Разом із тим Суд не визнав, що еутаназія є порушенням права на життя та ухилився від

коментарів щодо легальності застосування еутаназії у низці країн Європи. Справді, Європейський суд не вважає себе зобов'язаним виносити оцінку з питання про те, чи перебуває законодавство країн у такому стані, що воно не захищає право на життя своїх громадян. Таким чином, Європейський суд визнав, що в справі «Прітті проти Сполученого Королівства» влада Великобританії не порушила право на життя, відмовивши чоловікові в його проханні сприяти у самогубстві заявниці. Європейський суд також підтвердив свою позицію, вказуючи, що «право на смерть, реалізоване третьою особою або за підтримки органів державної влади, не може впливати зі змісту статті 2 Конвенції». Якщо ж говорити про країни, що легалізували еутаназію, то варто зазначити, що Європейський суд з прав людини опосередковано визнав за державами можливість внутрішнього регулювання зазначеного питання, не прив'язуючись до права на життя [10, с. 116–119].

Популярним серед заявників до ЄСПЛ, що намагаються вибороти право на еутаназію, є також застосування ст. 8 Конвенції. У такому контексті важливим у практиці ЄСПЛ є рішення у справі «Хаас проти Швейцарії» (Case of Haas v. Switzerland). Заявник, що страждав від тяжкої форми афективного біполярного розладу протягом двадцяти років, після кількох невдалих спроб суїциду, намагався придбати пенобарбітал натрію (що йому не вдалось через обмеження цього препарату в обігу). Тому заявник стверджував, що стаття 8 Конвенції поклала на державу позитивне зобов'язання щодо створення умов для надійного і безболісного суїциду. Важливість цієї справи полягає у вирішенні такого питання: чи повинна держава, базуючись на забезпеченні права на повагу до приватного життя, гарантувати, що хвора особа може отримати смертельну речовину без рецепта в порядку відступу від закону, щоб вчинити суїцид безболісно? ЄСПЛ прийняв до уваги попередні аргументи з боку держави заявника та задля попередження негативних наслідків легалізації смертельно небезпечних препаратів, отже, у задоволенні позову було відмовлено, таким чином порушення статті 8 Конвенції визнано не було [12, с. 45].

Уваги заслуговує і резонансна справа «Ламберт та інші проти Франції» (Case of Lambert and others v. France) від 5 червня 2015, яка була сприйнята ЗМІ як схвалення ЄСПЛ процедури пасивної еутаназії. Ключовим слугує той факт, що ЄСПЛ відокремив поняття еутаназії та припинення

підтримки життєдіяльності, що відновить природний процес настання смерті. Незважаючи на те, що асистований суїцид та евтаназія прямо заборонені законодавством Франції, за наявності певних обставин лікар може припинити підтримку життєдіяльності хворого, якщо протягом тривалого періоду лікування позитивних зрушень у стані хворого не відбулось, а подальше лікування не в змозі покращити становище хворого, що іншими словами зветься «терапевтичне утримання». Тож порушення права на життя та норм Конвенції в такому контексті допущено не було [13].

Висновки. Змістовий аналіз практики ЄСПЛ стосовно резонансних та не менш делікатних прав людини так званого «четвертого покоління» – на аборти та евтаназію – породили спірне уявлення щодо тлумачення певних правомочностей у межах цих прав. Так, проблематика права на

аборт нерозривно пов'язана з моментом початку життя, яке має надзвичайно дискусійний характер, як не дивно, і для Європейського суду. У разі добровільного припинення життя – доцільності взагалі його застосування як самодостатнього явища. До питання його форм слід зазначити, що пасивна форма евтаназії є більш поширеною та водночас «менш забороненою» порівняно з активним її видом. Логічним видається зробити прогноз, що майбутнє законодавче регулювання досліджених у статті відносин буде детерміновано насамперед досягненнями технічного прогресу у медичній галузі. Саме вони будуть необхідною фактичною основою для відповідної реакції права як регулятора суспільних відносин (як у формі практики застосування Конвенції Судом, так і на рівні національного законодавства країн-учасниць Ради Європи).

Список літератури:

1. Кожан В.В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 229 с.
2. Черевко К.О. Кримінально-правовий аналіз міжнародного законодавства щодо норми про кримінальну відповідальність за незаконне проведення абортів. *Форум права*. 2013. № 3. С. 733–738.
3. Сердюк О.В., Яковюк І.В. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум. Харків : «Право». 2019. 374 с.
4. Рішення у справі «Патон проти Сполученого Королівства» (Paton v. UK). URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/09_02.pdf
5. Басовська К. Практика Європейського суду з прав людини щодо застосування статті 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (право на життя). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 92. С. 83–87.
6. Островська Б.В. Право на життя в контексті Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та науково-технічного прогресу в біомедицині. *Часопис Київського університету права. Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні*. 2017. № 1. С. 170–173.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія. 1998. Т. 2: Д–Й. 744 с.
8. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 4. Ст. 19.
9. *Pretty v. the United Kingdom*, No. 2346/02, ECHR 2002-III. Par. 35–39.
10. Семенов І.С. Право на життя: міжнародно-правовий аспект : дисертація ... кандидата юридических наук : 12.00.10. Дипломат. акад. МІД РФ. Москва, 2009. 224 с.
11. Конь Г.И. Обеспечение права на жизнь в решениях Межамериканского и Европейского судов по правам человека. *Вестник Московского университета. Серия II «Право»*. 2006. № 6. С. 80–92.
12. Отчёт о проведении исследования «Проблеми биоетики в свете судебной практики Европейского суда по правам человека». Совет Европы/Европейский суд по правам человека. 2016. С. 45.
13. Дело «Ламбер и другие (Lambert and Others) против Франции» (жалоба № 46043/14). URL: <http://pravosudie.biz/049941>.

Boichuk D.S., Vodolazhenko Ye.I., Matsakova H.V. SPECIAL CASES OF APPLICATION OF THE ARTICLE SECOND OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

The relevance of this article is that as a result of the development of medicine and biology, technological advances that began as early as the middle of the 20th century and continue to this day, new rights have emerged in humans that require proper regulatory regulation. It has been suggested in the scientific literature that such rights belong to the “fourth generation” of human rights, which are relatively new and under active development and debate and are related, in particular, to abortion and euthanasia.

The authors emphasize that there is currently no single approach in Council of Europe member states to address issues related to artificial abortion and euthanasia. Namely, there is a debate about determining when the right to life begins. Depending on the answer to this question, the laws of the countries either prohibit abortions or empower a woman to solve the problem on her own. Also relevant is the question of whether the right to life includes the right to die and whether an individual may waive the right to life in such a case? Due to the lack of unified legislation, cases were brought before the European Court of Human Rights (“the European Court of Justice”) as a body of international human rights judiciary, in which it found ambiguous approaches to resolving certain aspects of the right to life.

In order to clarify the position of the European Court on the subject of this study, the authors have thoroughly analyzed the legislation of the member states of the Council of Europe and the practice of resolving specific cases of application of Article 2 of the European Convention on Human Rights (hereinafter – the Convention) by the European Court of Justice.

The study identified a specific position of the Court, which in a way generalizes the practice of resolving disputes on problematic issues of Article 2 of the Convention.

Key words: *abortion, euthanasia, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, right to life.*